

УДК 336.672
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-6-674-678

Євген ПАЛКОВСЬКИЙ[©]
кандидат економічних наук
(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Київ, Україна)

МЕТОДОЛОГІЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ДІЙ З ПРИХОВУВАННЯ БАНКРУТСТВА, ФІКТИВНОГО БАНКРУТСТВА ЧИ ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

У статті розглянуто основні аспекти та засади щодо методологічного забезпечення під час проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, які базуються на основних принципах та положеннях «Загального методичного підходу».

Крім того, у статті розглянуто предмет та об'єкт судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, основні експертні завдання, методи дослідження, наведено загальний алгоритм проведення експертизи, вказано шляхи вдосконалення ефективної протидії приховуванню банкрутства, фіктивному банкрутству чи доведення до банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, доведення до банкрутства, зобов'язання, ліквідність, неплатоспроможність, приховування банкрутства, фіктивне банкрутство.

Постановка проблеми. Проблема розслідування злочинів у сфері господарювання, а саме кримінального банкрутства, є однією з найбільш складних у боротьбі з економічною злочинністю і має латентний характер.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з питаннями щодо виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, провідну роль відіграє судово-економічна експертиза.

Висновок судово-економічної експертизи є одним із джерел доказів у судовому процесі стосовно встановлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, що дозволяє суду виявити та закріпити факт скоєння злочину або його відсутність.

Треба зазначити, що з метою сприяння ефективній протидії фіктивному банкрутству, доведенню суб'єктів господарювання до банкрутства, а також незаконним діям у разі банкрутства доцільно постійно вдосконалювати законодавчу базу й застосування її норм.

Мета статті: висвітлення основних аспектів та засад щодо методологічного забезпечення під час проведення судово-економічної експертизи з питань виявлення ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Ринкова економіка передбачає відсутність обмеження в розмірах отриманого прибутку, проте підвищує ймовірність фінансових ризиків, що за певних обставин може призвести до різкого погіршення фінансового стану суб'єкта господарювання, падіння його платоспроможності, а в деяких випадках – до реального банкрутства.

Подібна ситуація виникає під впливом як об'єктивних чинників, так і суб'єктивних, останні з яких пов'язані з навмисними діями посадових осіб суб'єкта господарювання, які за правовим визначенням ідентифікуються як економічні злочини.

Однією з особливостей таких злочинів є те, що вчиняються вони із використанням складних комбінацій, заплутаних схем та супроводжуються приховуванням даних в первинних документах та реєстрах бухгалтерського обліку. Як правило, такі умисні дії (бездіяльність) посадових або сторонніх осіб, які мають вплив на діяльність суб'єкта

господарювання, створюють умови для навмисного банкрутства з метою його подальшої приватизації за безцінь. Особливістю розслідування цих злочинів є те, що значна частина з них може бути доказаною лише з використанням комплексу науково-обґрунтованих ефективних методів перевірки і дослідження, вагоме місце серед яких посідають спеціальні знання в галузі судової економічної експертизи.

Бухгалтерські документи, які відображають господарську діяльність підприємств, є одним із основних видів доказів у справах про розкрадання майна, грошових коштів та інших економічних злочинів. Корисливі злочини, які вчиняються у сфері економіки, характеризуються латентністю (прихованістю). Тому для їх розкриття необхідно володіти не лише тактикою виявлення, але й методикою, в основу якої покладено способи використання обліково-бухгалтерської, фінансової та статистичної документації [6, с. 4–5].

Для проведення досліджень судово-економічна експертиза повинна мати у своєму розпорядженні розроблену ефективну методику, використання якої сприятиме нормативному і документальному обґрунтуванню ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Треба зазначити, що Кодексом України з процедур банкрутства [1], який набрав чинності 21 квітня 2019 року, банкрутство визначається як «визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури».

Статтю 219 Кримінального кодексу України [2] уточнюється поняття «доведення до банкрутства» як «умисне, з корисливих мотивів, іншої особистої заінтересованості або в інтересах третіх осіб вчинення громадянином-засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності дій, що призвели до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарської діяльності, якщо це завдало великої матеріальної шкоди державі чи кредитору».

Крім того, згідно з п. 2 ст. 215 Господарського кодексу України [3] фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява суб'єкта підприємництва до суду про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами та державою. Установивши факт фіктивного банкрутства, тобто фактичну платоспроможність боржника, суд відмовляє йому у задоволенні заяви про визнання банкрутом і застосовує санкції, передбачені законом.

Відповідно до статті 3 наказу Міністерства економіки України [5] фіктивним може бути визнано банкрутство в разі, якщо підприємство-боржник не задовольнило вимоги кредиторів і зобов'язання перед бюджетом у повному обсязі на момент його звернення до господарського суду із заявою про визнання своєї неплатоспроможності.

Водночас проблемною процедурою є економічне обґрунтування ознак доведення до банкрутства, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між відповідними діями (бездіяльністю) і фактичним банкрутством, оскільки для вчинення злочинних дій використовуються легальні економічні інститути (правила, форми, процедури, механізми економічної діяльності тощо). Вирішення цієї проблеми потребує ґрунтовних, досконалих спеціальних знань в галузі економіки, які забезпечують отримання надійних доказів, особливо, коли такі знання використовуються у формі судово-економічної експертизи.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [4].

Отже, судово-економічна експертиза, як форма реалізації спеціальних знань, має важливе значення для виявлення обставин доведення до банкрутства, вже встановлених кримінальним провадженням, виявлення нових обставин, а також для ухвалення обґрунтованих рішень під час судового розгляду справи.

На сьогодні експерти-економісти під час проведення судових економічних експертиз доведення до банкрутства використовують «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» [5], а також «Методику проведення судово-економічних експертиз з питань банкрутства, фіктивного

банкрутства та доведення до банкрутства підприємств», зареєстровану в Реєстрі методик проведення судових експертиз (реєстраційний код 11.2.47) [7].

Відповідно до класифікації експертних методик вона належить до виду окремих методик, які вирішують типові завдання (підзавдання) виду, підвиду експертизи, в цьому разі – експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій.

Згідно з цією методикою перевіряється рівень забезпечення зобов'язань кредиторів за аналізований період, який характеризується такими показниками:

- забезпечення зобов'язань боржника всіма його активами (відношення суми активів боржника до суми його зобов'язань);
- забезпечення зобов'язань боржника його оборотними активами (відношення оборотних активів до суми зобов'язань боржника);
- розмір чистих активів (різниця між сумою активів підприємства та сумою його зобов'язань).

Якщо під час розрахунку цих показників за досліджуваній період їх значення погіршилися, встановлюються причини, що викликали ці негативні зміни. Для цього експертом аналізуються договори, які були укладені підприємством із контрагентами на предмет відповідності зазначених у них цін загальноринковому їх рівню, а також вигідності умов виконання договорів для підприємства, тобто відповідності ринковій кон'юктурі, яка характеризується показниками ціни, обсягу реалізації і якості продукції, конкуренції та іншими.

Навмисне доведення суб'єкта підприємництва до банкрутства може мати різноманітні цілі:

- приховування розкрадання бюджетних коштів та фінансових шахрайств;
- уникнення оподаткування;
- невиконання боргових зобов'язань перед кредиторами;
- усунення конкурента або захоплення контролю над підприємством чи його активами.

Класичним прикладом є доведення до банкрутства державного підприємства із наступною «дешевою» його приватизацією.

Проте найчастіше суб'єкти господарювання доводяться до банкрутства за схемою, за якої на підприємстві-боржнику акумулюються всі пасиви, що збільшує його неплатоспроможність та одночасно, ще до початку процедури банкрутства, виводяться його активи (ліквідна їх частина) на новостворене підприємство.

У будь-якому разі економічний злочин залишає свій слід у бухгалтерській документації (первинні документи, зведені реєстри, фінансова звітність), укладених угодах та інших документах.

У випадку навмисного банкрутства суб'єкта підприємництва показники його фінансово-господарської діяльності характеризуються значним відхиленням від середніх значень, які сформувалися в економічному середовищі функціонування цих суб'єктів і тенденцій розвитку економіки.

Треба зазначити, що вказане явище супроводжується різноманітними діями, які спрямовані на порушення фінансово-господарської системи підприємства – дії організаційного характеру:

- зміна складу керівників;
- засновників підприємства;
- недотримання встановленої законом черговості під час ухвалення рішень (складання і надання підроблених документів, фальсифікація рішення ради директорів, не проведення зібрання акціонерів, призначення керівниками підставних осіб);
- дії, які виявляються внаслідок укладання завідомо невігідних для підприємства договорів: продаж майна (товарів, послуг та інших цінностей) підприємства за цінами, що є нижчими від ринкових;
- укладання кредитних договорів, договорів позики (отримання кредиту на основі надання кредитній установі завідомо неправдивої інформації);
- видача безвідсоткових кредитів на невизначений термін або особі, яка не в змозі повернути кредит;
- укладання кредитних договорів із підвищеною відсотковою ставкою;
- надання гарантій або майна під заставу для забезпечення виконання зобов'язань фінансово неплатоспроможного контрагента;
- укладання договорів оренди основних засобів, без яких діяльність

підприємства є неможливою.

Крім того, характерними ознаками вказаного економічного явища можуть також бути:

- передавання майна до статутного капіталу дочірніх підприємств;
- перерахування грошових коштів за продану продукцію, виконані роботи чи надані послуги на рахунки підставних осіб;
- невнесення до балансу доходів або приховування виручки, приховування банківських вкладів;
- необґрунтоване зменшення або збільшення штату підприємства; невиконання зобов'язань по сплаті обов'язкових платежів та ін.

За наявності вказаних ознак підвищується ймовірність того, що підприємство-боржник буде не спроможне виконати свої зобов'язання перед кредиторами у зв'язку із погіршенням платоспроможності.

Під час проведення експертного дослідження у кримінальному провадженні експерт-економіст повинен дослідити питання стосовно виявлення ознак доведення до банкрутства суб'єкта господарювання за визначений період. Цей процес є складним, оскільки це економічне порушення має замаскований характер і вимагає застосування комплексу методів, прийомів дослідження економічної діяльності суб'єкта господарювання. Для проведення дослідження експерту-економісту надаються такі документи:

- баланс (звіт про фінансовий стан) (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м);
- звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) (форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва форма № 2-м);
- звіт про рух грошових коштів (форма № 3);
- звіт про власний капітал (форма № 4);
- примітки до річної фінансової звітності;
- інформація з інших форм звітності залежно від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, виду та сфери діяльності тощо;
- виписки про рух коштів по банківському рахунку;
- акт звірки взаєморозрахунків із контрагентами;
- установчі документи;
- договори та документи, на підставі яких проводилось відчуження або придбання майна боржника, збільшення або зменшення кредиторської заборгованості, зміни в структурі активів та інші документи.

При цьому в процесі дослідження експерт-економіст використовує низку методів економічного аналізу, які становлять методологічну базу дослідження і які дозволяють виявити неузгодженість у фінансово-господарській діяльності підприємства, що відображається в бухгалтерській документації. Такими методами економічного аналізу є:

- горизонтальний аналіз;
- вертикальний аналіз;
- трендовий аналіз;
- аналіз відносних показників;
- порівняльний аналіз [7].

Висновки. Отже, під час виконання експертного дослідження виникає необхідність вносити зміни до типової методики, пристосовуючи її до конкретного експертного завдання, використовується окрема (конкретна) методика, яка є результатом творчого підходу експерта-економіста. Така методика являє собою план, схему проведення конкретного експертного дослідження, рішення конкретного експертного завдання і складається експертом під час проведення кожної окремої експертизи.

Підсумовуючи вищевикладене, проведення судових економічних експертиз із врахуванням ускладнення економічних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, а відтак і різноманітних способів, схем здійснення латентних економічних порушень щодо навмисного доведення суб'єкта господарювання до банкрутства, потребує і відповідного вдосконалення методичних прийомів дослідження за цього виду експертиз.

Список використаних джерел

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/2341-14#Text.

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4361-15#Text>.

4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 № 14. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014665-06#Text>.

6. Шаповалов Р. А. Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз : практ. посібник. Київ : ІСТЕ СБУ, 2021. 75 с.

7. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL : <http://www.rmpse.minjust.gov.ua/page/18>.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018 [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures of October 18, 2018]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>. [in Ukr.].

2. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [The Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

3. Hospodars'kyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Economic Code of Ukraine of January 16, 2003]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4361-15#Text>. [in Ukr.].

4. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy shchodo vyyavlennya oznak neplatospromozhnosti pidpryyemstva ta oznak diy z prykhovuvannya bankrutstva, fiktynvoho bankrutstva chy dovedennya do bankrutstva [On approval of Methodical recommendations on identifying signs of insolvency of the enterprise and signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.01.2006 № 14. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014665-06#Text>. [in Ukr.].

6. Shapovalov, R. A. (2021) Pravove zabezpechennya provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Legal support of forensic economic examinations] : prakt. posibnyk. Kyiv : ISTE SBU. 75 p. [in Ukr.].

7. Reyster metodyk provedennya sudovykh ekspertyz [Register of methods of forensic examinations]. URL : <http://www.rmpse.minjust.gov.ua/page/18>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevgen Palkovskiy. Methodology of forensic economic examination to identify signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy. In the article basic aspects and principles are considered in relation to the methodological providing from realization of judicial-economic examination on questions the exposure of signs of operating under the concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy, that is based on basic principles and positions of «General methodical approach».

In addition, the article considers the subject and object of forensic economic examination to identify signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy, the main expert tasks, research methods, provides a general algorithm for examination, indicates ways to improve effective counteraction to concealment bankruptcy, fictitious bankruptcy or taking to bankruptcy.

When conducting an expert investigation in criminal proceedings, the expert economist should investigate the issue of identifying signs of actions to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy of the entity for a certain period. This process is difficult, because this economic violation is disguised and requires the use of a set of methods, techniques for studying the economic activity of the entity.

Thus, when performing expert research there is a need to make changes to the standard methodology, adapting it to a specific expert task, a separate (specific) technique is used, which is the result of the creative approach of the expert economist. This technique is a plan, a scheme of a specific expert study, the solution of a specific expert task and is made by an expert during each individual examination.

Summarizing the above, conducting forensic economic examinations, taking into account the complexity of economic relations between economic entities, and hence the various ways, schemes of latent economic violations to conceal bankruptcy, fictitious bankruptcy or bankruptcy, requires appropriate improvement of research methods expertise.

Keywords: *bankruptcy, taking is to bankruptcy, bankruptcy liabilities, liquidity, insolvency, concealment of bankruptcy, fictitious bankruptcy.*